

Болгарія

1. ВЛАДАЙСЬКЕ ПОВСТАННЯ (РАДОМИРСЬКИЙ БУНТ). НАСЛІДКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ. Перша світова війна спричинила гостру політичну та економічну кризу. Масового характеру набули виступи проти продовження війни («жіночі бунти»). Цар Фердинанд, змінивши в червні 1918 р. уряд, намагався виправити становище, але марно.

У вересні 1918 р. війська Антанти прорвали фронт болгарської армії в районі Доброполе. Під час відступу в її частинах почалися стихійні виступи проти армійського командування та уряду. Солдати захопили генеральний штаб болгарської армії і рушили на Софію. За таких складних умов уряд, не маючи сил, розпочав переговори з повстанцями, включивши до складу делегації популярних діячів Болгарського землеробського народного союзу (БЗНС) Александра Стамболійського і Райко Даскалова. Водночас тривали переговори з Антантою про укладення перемир'я.

Александр Стамболійський

ПОСТАТЬ В ІСТОРІЇ

Александр Стамболійський (1879—1923) — видатний сильний ідеолог, блискучий оратор і полеміст. Він був сповнений рішучості запровадити диктатуру села й селянства в Болгарії та Східній Європі, знищити домінуючу роль міст. Виступав за створення «Зеленого Інтернаціоналу» аграрних партій, який мав протиставити селянську ідеологію впливу Заходу і комуністичному Сходу. У міжнародних відносинах закликав до створення болгарсько-югославського союзу. Не заперечував відокремлення Македонії, вважаючи це кроком до перебудови всіх відносин на Балканах. Прагнув усунути македонських болгар від їхнього впливу на політичне життя в країні. Для реалізації своїх планів використовував будь-які засоби: підтасовував результати виборів, нищив лідерів опозиції тощо. Втілення селянської концепції А.

Стамболійського в країні вилилось у низку соціальних і політичних експериментів.

Делегація Р. Даскалова й А. Стамболійського не виправдала сподівань уряду. 27 вересня Р. Даскалов у місті Радомир оголосив про повалення монархії та створення Болгарської республіки на чолі з А. Стамболійським. Повстанці підійшли до столиці та в ультимативній формі зажадали здати Софію. Скориставшись нерішучістю повсталих, уряд 29 вересня 1918 р. уклав перемир'я з Антантою та за підтримки німецьких військ завдав поразки повсталим у битві під Владайськом.

Повстання та перемир'я з Антантою змусили царя Фердинанда зректися престолу на користь свого сина Бориса III.

Незважаючи на те, що повстання було придушене, становище в країні залишалося складним. Щоб заспокоїти хвилю народного невдоволення, цар пішов на деякі поступки: було запроваджено 8-годинний робочий день, оплачувану відпустку, скасовано податок на прибутки в умовах воєнного часу тощо.

Війна дорого коштувала країні. Загинула 1/5 чоловічого населення віком від 20 до 50 років. Загальні втрати складали 155 тис. осіб загиблими, 400 тис. пораненими на фронтах. Від тифу, холери, грипу померло 150 тис. цивільного населення. Країна втратила третину національного багатства.

2. ПОЛІТИКА УРЯДУ А. СТАМБОЛІЙСЬКОГО. Після Першої світової війни політичне життя країни було надзвичайно бурхливим, хоча болгарське суспільство було відкритим і найдемократичнішим серед країн Східної Європи. Воно не мало дворянського стану, а система освіти була найбільш прогресивною і доступною (державна витрачала на освіту 1/3 бюджету). В етнічному, мовному й релігійному відношенні Болгарія була найбільш однорідною серед країн Східної Європи. Болгарська еліта формувалася переважно вихідцями із селян і ремісників. За своїми поглядами представники болгарської еліти були технократами. Система соціального захисту й страхування була найпередовішою на Балканах та охоплювала всі верстви населення. Додатковою гарантією соціальної стабільності було те, що селяни й частина жителів міст були забезпечені землею, що перебувала в їхній власності.

У серпні 1919 р. відбулися перші післявоєнні вибори в Народні збори. Вони засвідчили повну перемогу антивоєнних сил: більшість голосів набрали представники лівих сил БЗНС, Болгарської комуністичної партії («тісних» соціалістів, або «тісняків») (БКП), соціал-демократи («помірні»). Праві партії отримали лише 66 мандатів із 236. Уряд очолив лідер БЗНС А. Стамболійський. Спочатку було сформовано коаліційний уряд із представників БЗНС і правих партій, а після виборів 1920 р. — однопартійний уряд.

З ініціативи А. Стамболійського в грудні 1919 р. Народні збори прийняли закон про покарання винних у національній катастрофі. Кампанія з покарання воєнних злочинців стала демонстрацією політичної сили А. Стамболійського. Так, було проведено референдум із цього питання, на якому більшість населення висловилося за суд. Хоча суд не відбувся, кампанія стала способом залякування опозиції.

Технократ — завзятий прихильник техніки й технічних наук, що намагається протиставити їх наукам гуманітарним.

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

Александр Стамболійський про перспективи суспільного розвитку Болгарії

Ми не бажаємо поховати цей устрій, але ми й не бажаємо залишати його з тими виразками, із тими хибамися, із якими ми бачимо його тепер... Ми за приватну власність, але ми не за паразитичну приватну власність. Ми хочемо знищити те, що складає вадy цієї власності... Цей соціальний лад треба перевлаштувати, не знищуючи його. Ми його перевлаштуємо, ми прагнемо його змінити.

Як можна охарактеризувати основні цілі БЗНС?

У 1921 р. був прийнятий закон про максимум землеволодіння (його встановили в розмірі 30 га та по 4 га на кожного члена сім'ї, у якій було понад чотири особи). Цей закон мав забезпечити відносно рівний розподіл землі між селянами, а також стимулювати народжуваність. Така рівність відповідала селянській ідеології А. Стамболійського. До того ж цей закон свідчив про намагання уряду розвивати сільське господарство, оскільки лише велике господарство дає змогу запроваджувати нові технології і техніку. Також на користь селян було переглянуто податкове законодавство. Щоб усунути посередників у торгівлі сільськогосподарською продукцією, було створено Державний зерновий консорціум (був ліквідований під тиском країн Антанти). Бідняки переселялися в помешкання «багатіїв» — тих, хто потрапив під дію закону 1919 р. про покарання воєнних злочинців. Уряд сприяв розвитку кооперативного руху. Банківська кредитна система орієнтувалася на потреби села. Запроваджувалися прогресивно-прибутковий податок і податок на прибутки банків, промислових і торговельних підприємств. Проте це спричинило невдоволення промисловців і підприємців.

У листопаді 1919 р. Болгарія підписала Нейїський мирний договір, згідно з яким вона втрачала 1/10 території. Було скорочено кількісний склад збройних сил, ліквідовано загальну військову повинність. Болгарія мала сплачувати репарації, передавала країнам-переможницям велику кількість худоби, а також мусила утримувати окупаційні війська. Підписання договору поставило в опозицію до уряду офіцерський корпус болгарської армії. У зовнішній політиці

уряд не спромігся пом'якшити умови Нейїського договору, а це підривало його авторитет.

Наприкінці 1920 р. почався процес консолідації опозиційних сил, які намагалися повалити уряд. У 1921 р. було засновано партію «Народна змова».

Із 1922 р. реформи й експерименти почали гальмуватися. Зростала кількість невдоволених, особливо жителів міст. Улітку 1922 р. праві та центристські партії утворили «Демократичну злагоду (згоду)», яка об'єднала свої зусилля з Військовою лігою (організація звільнених з армії за Нейїським договором офіцерів). До них також приєдналася таємна організація македонських болгар ВМРО, яка мала досвід проведення терористичних актів. Ці сили спиралися на підтримку царя, який був майстром політичних інтриг. В опозиції до уряду була і БКП («тісняки»).

Скориставшись сприятливими умовами, у ніч із 8 на 9 червня 1923 р. «Народна змова» і Військова ліга здійснили переворот. А. Стамболійського було жорстоко вбито, а його уряд заарештовано. Владу захопила «Народна змова» на чолі з Александром Цанковим. До уряду А. Цанкова увійшли представники майже всіх правих і центристських партій. Новий уряд влаштував справжнє полювання на лідерів селянської і комуністичної партій. Загинуло близько 3 тис. осіб. За це А. Цанков зажив собі недоброї слави.

ЦІКАВІ ФАКТИ

У 1920 р. в Болгарії було запроваджено загальну трудову повинність. За цим законом кожен чоловік віком від 20 до 40 років мусив протягом восьми місяців працювати на користь держави і ще 21 день на рік — у своєму окрузі. Для жінок від 16 до 30 років строк служби складав чотири місяці. Ця система мала позитивні наслідки для країни. Для будівництва загальнонаціональних об'єктів (доріг, залізниць, мостів, каналів тощо) залучалася додаткова робоча сила. До того ж у такий спосіб Болгарія обходила заборону на загальну військову повинність. Молоді чоловіки під час трудової повинності проходили й початкову військову підготовку. Наступні болгарські уряди зберегли цю систему.

3. «ВЕРЕСНЕВЕ ПОВСТАННЯ» 1923 р. Лідери Комінтерну оцінили становище в Болгарії як сприятливе для проведення повстання і встановлення радянської влади. Болгарія мала стати плацдармом для поширення світової революції. БКП об'єдналася з лівим крилом БЗНС і розпочала підготовку до збройного повстання, призначеного на 22—23 вересня 1923 р. Було створено військово-революційний комітет. Однак про ці плани стало відомо уряду, який почав проводити превентивні арешти (заарештовано 2 тис. осіб). Це спровокувало передчасний початок повстання. Збройні виступи тривали з 13 до 27 вересня 1923 р. Урядові війська змогли придушити їх. Під час повстання загинуло 20 тис. осіб. Ще тисячі були засуджені до ув'язнення. Після цього комуністи зазнали нових гонінь. 4 квітня 1924 р. їх було оголошено поза

законом. Спроба комуністів перейти до терористичних методів боротьби лише посилила репресії проти них. Найгучнішим терористичним актом комуністів став вибух бомби в соборі Святої Неділі в Софії 16 квітня 1925 р., під час якого загинуло 213 осіб. Проте цар Борис III, проти якого була спрямована акція, залишився неушкодженим. Політичні структури комуністів і лівого крила БЗНС були повністю розгромлені.

4. БОЛГАРІЯ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД. Уряд А. Цанкова, придушивши повстання, домогся відносної стабілізації режиму, цьому сприяло й економічне зміцнення. Було підвищено заробітну плату військовим і службовцям, надано податкові пільги ремісникам, введено соціальне страхування тощо. Проте репресивний характер режиму, що посилювався після невдалого замаху на царя Бориса III, перекреслив усі позитивні зрушення.

У січні 1926 р. було змінено уряд. Його очолив Андрій Ляпчев, представник партії «Демократична злагода». Новий уряд пом'якшив репресії, оголосив амністію. Було дозволено діяльність політичних партій та організацій. Цим скористалися комуністи, що заснували легальну Трудову партію, яка щороку набирала популярності. А. Цанков пішов в опозицію до нового уряду (він критикував його за м'якість), а в 1930—1940-ві рр. став відвертим прихильником праворадикальних, фашистських поглядів.

У 1928 р. Болгарію охопила економічна криза, яка тривала до 1934 р. і торкнулася всіх галузей економіки. Кількість безробітних сягнула 200 тис. осіб. Різко погіршилося матеріальне становище населення. На початок 1934 р. національний дохід країни складав 61,4% проти 1929 р. (хоча порівняно із сусідніми державами глибина падіння виробництва була значно меншою).

Криза призвела до перегрупування політичних сил і посилення боротьби за владу. Після виборів 1931 р. «Демократична злагода» втратила владу. Урядову коаліцію утворили демократичні партії та БЗНС. Уряд очолив Александр Малинов, який згодом передав владу Ніколі Мушанову. А. Цанков утворив праворадикальну партію Народний соціальний рух (НСР), яка орієнтувалася на Італію та Німеччину. Їй протистояла група «Звено», яка прагнула здійснити модернізацію країни. У зовнішній політиці вона покладала надії на Англію та Францію. Її союзниками виступили члени Військової ліги.

Александр Цанков

Александр Малинов

ЦІКАВІ ФАКТИ

Історик Джозеф Ротшильд писав: «У той час як політичний досвід Болгарії в міжвоєнний період відповідав загальній тенденції Східно-Центральної Європи йти від парламентаризму до авторитаризму, її соціальні інституції будувалися на засадах рівності й відкритості, демографічна картина відображала однорідність та інтегрованість, а її економічні зусилля мали більш раціональний характер, ніж у більшості інших держав того регіону».

Кімон Георгієв

У травні 1934 р. виникла урядова криза, із якої вирішили скористатися НСР і «Звено». А. Цанков планував почати похід на Софію, подібний до «походу на Рим» Б. Муссоліні. Його випередила група «Звено», яка 19 травня 1934 р. здійснила державний переворот. На чолі уряду став Кімон Георгієв. Переворот був ретельно підготовлений, бездоганно виконаний, але заколотники не мали чіткої подальшої мети. Їхні прагнення «відродження» країни шляхом «очищення» і «раціоналізації» всіх інституцій та життєвого укладу були не зрозумілі народу. Відповідно уряд К. Георгієва не мав соціальної опори. Цим скористався цар Борис III. Своєю поведінкою він вдавав, що політика його не цікавить, а єдиним предметом його захоплення є паровози, які він колекціонував. Цар поступово усунув молодих і недосвідчених політиків, відкинув їхні соціально-економічні ініціативи, проте залишив авторитарні методи управління. У країні було скасовано конституцію, розпущено Народні збори, заборонено діяльність партій (особливо ВМРО) та профспілок. Було встановлено державний контроль над банками, який здійснював новостворений банк «Болгарський кредит» за участю держави. Вводилася державна монополія на спирт, сіль, тютюн, нафтопродукти.

У зовнішній політиці К. Георгієв пішов на зближення з Англією та Францією, нормалізував відносини з Югославією і в 1934 р. встановив дипломатичні відносини із СРСР.

К. Георгієв прагнув обмежити владу царя. Проте наприкінці 1935 р. Борис III домогся усунення К. Георгієва від влади і встановив особисту королівську диктатуру. У 1938 р. цар дозволив провести вибори до Національних зборів на безпартійній основі. Із 158 обраних депутатів 56 осіб мали опозиційні погляди (11 були комуністами). Така розстановка політичних сил забезпечувала покірність парламенту й одночасно знімала звинувачення в тому, що цар придушує опозицію. Свої виборчі експерименти цар повторив у 1939 і 1940 рр. Цього разу опозиційними були лише 20 депутатів (дев'ять комуністів).

У зовнішній політиці цар пішов на зближення з Німеччиною. За її підтримки Болгарія домоглася скасування статей Нейїського договору (Солонінська угода 1938 р.). У 1940 р. Румунія повернула Болгарії Південну Добруджу (основну житницю країни, де вироблялося 20% сільськогосподарської продукції країни). Однак за це Болгарія розплатилася участю у Другій світовій війні на боці Німеччини. Щоправда, вона категорично відмовилася воювати проти СРСР, обмежившись окупацією Македонії та Фракії (захоплені в Югославії та Греції в 1941 р.).

ЦІКАВІ ФАКТИ

Протягом 1934—1939 рр. економіка Болгарії зазнала найбільшого в післявоєнні роки піднесення, особливо сільське господарство. Це було зумовлено переходом на виробництво високоприбуткових технічних культур (волокнистих, олійних, садових). Також було взято курс на розвиток легкої промисловості. Наслідком такої політики стало зростання промислового виробництва на 64,1 % за цей період.

ВИСНОВКИ

- Перша світова війна негативно вплинула на розвиток Болгарії. Крім людських і матеріальних втрат, вона загострила внутрішньополітичну боротьбу в країні.
- У 1920—1930-ті рр. в країні відбувалися перевороти, спроби розпочати світову революцію. Зрештою було встановлено королівську диктатуру. Болгарія була втягнута в Другу світову війну як союзниця Німеччини.